

Toespraak Conny Rijken op 19 april 2024 bij Nationaal Monument Kamp Amersfoort

Gedwongen; de titel van de indrukwekkende tentoonstelling hier in Nationaal Monument Kamp Amersfoort en het thema van deze herdenking. In oorlogstijd heeft dwang vele gezichten, de omstandigheden brengen met zich mee dat je wordt beperkt in je keuzevrijheid. Deze beperking kan dermate grof en ernstig zijn dat eigenrichting en autonomie volledig afwezig zijn. Dat gebeurde tijdens de tweede wereldoorlog ook door middel van de arbeidsinzet.

Arbeidsinzet, dwangarbeid, tewerkgesteld, uitbuiting, slavernij. Is het een kwestie van woordkeuze of impliceert het gebruik van de ene of de andere term ook een kwalificatie van deze gebeurtenissen tijdens de tweede wereldoorlog? En als dat zo is, hoe beoordelen we dan die kwalificatie? En belangrijker kunnen en mogen we die kwalificatie beoordelen? Is het aan ons om te oordelen?

In mijn bijdrage voor vandaag wil ik graag een aantal parallellen trekken tussen de arbeidsinzet en praktijken anno 2024. Want ook vandaag de dag worden velen beperkt in hun vrijheid en autonomie, gedwongen bepaalde werkzaamheden te verrichten zonder daarvoor betaald te krijgen, in erbarmelijke omstandigheden. En ook deze beperkingen kunnen dermate ernstig zijn dat er sprake is van uitbuiting of moderne slavernij als vormen van mensenhandel. Bij mensenhandel denken we vaak aan seksuele uitbuiting, maar ook bij arbeidsuitbuiting, criminele uitbuiting en gedwongen orgaanverwijdering, kan sprake zijn van mensenhandel dat als zodanig strafbaar is gesteld in ons wetboek van strafrecht. Desondanks is er nog steeds veel discussie over de vraag wanneer een bepaalde situatie valt onder het begrip gedwongen arbeid. En laten we direct beginnen met misschien wel het meest lastige begrip, 'gedwongen' en de parallel op het gebied van de arbeidsinzet.

Wanneer iemand gedwongen wordt is er altijd sprake van dwang. Bij gevangenne, wanneer geweld wordt gebruikt om iemand werkzaamheden te laten verrichten, of wanneer wordt voorkomen dat iemand een situatie verlaat, is er duidelijk sprake van dwang. De verhalen die we vandaag hebben gehoord spreken voor zich. Kijken we naar de praktijken van gedwongen arbeid of moderne slavernij in de huidige tijd, dan moeten we niet alleen denken aan steenfabrieken in India, suikerproductie in Brazilië, of huishoudsters in Saoedi Arabië, maar ook in Nederland bijvoorbeeld in de vleesverwerkende industrie, de land en tuinbouw en in restaurants. Maar wat als dwang minder zichtbaar aanwezig is en niet bestaat uit fysieke dwang, maar meer uit misbruik van omstandigheden of een kwetsbare positie. Wat als degene er in eerste instantie zelf voor heeft gekozen, bijvoorbeeld om in te gaan op een aanbod in Duitsland te werken tijdens de tweede wereldoorlog of vanuit Eritrea in te gaan op een aanbod het land te ontvluchten en werk te vinden in Europa twee jaar geleden. Of wanneer een persoon vanuit Roemenië naar Nederland komt om geld te verdienen en verstrikt raakt in een netwerk met ondoorzichtige arbeidsconstructies waarin hij afhankelijk is van een stroman die niet betaalt. De persoon kan dan vervolgens in een situatie komen waarin hij geen andere mogelijkheid heeft dan te gehoorzamen en overgeleverd is aan de grillen van de overheerser, bezetter, uitbouter of mensenhandelaar. Maakt het feit dat hij aanvankelijk vrijwillig op een aanbod is ingegaan deze persoon minder een slachtoffer? of maakt dat de situatie minder ernstig? Het antwoord op deze beide vragen is nee. Dat was tijdens de tweede wereldoorlog zo en is nog steeds zo. Wel kan het voor het slachtoffer een groot verschil maken als hij aanvankelijk ogenschijnlijk vrijwillig deze keuze heeft gemaakt. Hier spelen schuldgevoelens en zelfverwijt een grote rol, wat maakt dat slachtoffers niet makkelijk met hun verhaal naar buiten komen. Dus wordt over deze ervaringen gezwegen. Dat was toen zo en is nog steeds zo. We spreken hier over het juk van het zwijgen over deze praktijken. Zeker als in de buitenwereld het idee heerst dat de persoon het zelf wilde en er aan heeft bijgedragen dat hij in deze situatie terecht kwam. Het mechanisme van 'blaming the victim' het slachtoffer verwijten dat hij slachtoffer is geworden en daaraan heeft

bijgedragen, is van alle tijden. We zien het in de praktijken van de arbeidsinzet tijdens en na de tweede wereldoorlog en arbeidsuitbuiting anno 2024 .

De keerzijde van dwang is vrijheid, de vrijheid om eigen keuzes te maken. Deze vrijheid is nooit ongelimiteerd en vindt plaats in een bepaalde context. Deze context bepaalt de mate van vrijheid. Hiervoor sprak ik van een ogenschijnlijk vrijwillige keuze. Ogenschijnlijk want in een oorlogs- of conflictsituatie is je vrijheid beperkt. Armoede en honger maken dat je andere keuzes maakt en situaties accepteert die je niet zou accepteren onder normale omstandigheden. Kun je dan nog steeds spreken van vrijheid en een vrijwillige keuze omdat je niet door iemand wordt gedwongen maar meer door de omstandigheden, en er niet zozeer sprake is van fysieke dwang? En wat als de situatie waarin je de keuze hebt genomen pas later tot je doordringt of bekend wordt. Of als een aanvankelijke ogenschijnlijke vrije keuze uitmondt in een onvrijwillige situatie. Dit zijn complexe vragen die spelen in het duiden van de arbeidsinzet. Diezelfde vragen zijn relevant als we vandaag de dag moeten beoordelen of er sprake is van gedwongen arbeid of arbeidsuitbuiting in de zin van mensenhandel. Er is dan vaak sprake van misbruik van een kwetsbare positie als een vorm van dwang of beïnvloeding. Dit kan wanneer personen in oorlog en conflict leven, wanneer zij vluchten voor een repressief regiem of een repressieve overheerser. Maar ook meer subtiel, wanneer een op geld beluste werkgever een arbeidsmigrant die de taal niet machtig is en de arbeidswetten niet kent, lange dagen laat werken tegen een veel te laag loon.

Een andere parallel die ik hier zou willen trekken is de positie van degenen die profiteerden van de arbeidsinzet en van arbeidsuitbuiting in de huidige tijd. Veel bedrijven zijn groot geworden tijdens de tweede wereldoorlog door de inzet van dwangarbeiders; van gevangenen in de concentratiekampen tot degenen die werden geronseld of gedwongen te gaan werken in Duitsland. Deze bedrijven zijn hier niet of nauwelijks op aangesproken of voor veroordeeld. Ook anno 2024 worden in geval van arbeidsuitbuiting bedrijven groot ten koste van de werknemers, de zzp-er de gedetacheerde werknemer. Bedrijven maken op lucratieve wijze misbruik van hiaten in het systeem of schenden de regels en arbeidswetten op grove wijze. Ook nu wordt hiervan weggekeken en worden bedrijven hier nauwelijks op aangesproken. Ook wij als consumenten dragen bij aan de instandhouding daarvan door te kiezen voor goedkope producten zonder kritische vragen te stellen over de wijze waarop deze producten in de schappen belanden. Het economische belang krijgt voorrang boven de menselijke waardigheid en menswaardige behandeling. Een land als Nederland heeft moeite om paal en perk te stellen aan het misbruik van kwetsbare arbeiders met name arbeidsmigranten. We laten het toe dat zij worden gehuisvest in onacceptabele omstandigheden, minder betaald krijgen en geen bescherming tegen ontslag of misstanden. Ook hier zijn parallellen te trekken met de tweede wereldoorlog zoals blijkt uit een interview met schrijfster en onderzoekster Renske Krimp, mede inspirator voor de huidige tentoonstelling hier in Nationaal Monument Kamp Amersfoort , naar aanleiding van de publicatie van haar boek 'Tewerkgesteld'. Zij constateert dat al voor de oorlog en tijdens het eerste jaar van de bezetting de Nederlandse overheid mannen onder druk zette om in Duitsland te gaan werken. Wie niet ging kreeg geen steun meer van de overheid. Het ambtenarenapparaat faciliteerde, de spoorwegen vervoerde en de politie escorteerde degenen die werden tewerkgesteld. Maar er zijn wel degelijk ook verschillen. De Arbeidsinzet speelde zich af tijdens de oorlog, een tijd waarin veel gebeurtenissen elkaar opvolgden en waarin de scheiding tussen goed en slecht meer diffuus was. Het heeft lang geduurd voordat het onrecht en leed dat de slachtoffers van de arbeidsinzet is aangedaan is erkend. De recente aandacht, publicaties en natuurlijk ook de tentoonstelling hier in Nationaal Monument Kamp Amersfoort hebben hierin terecht verandering gebracht. Opdat we niet vergeten en leren van het verleden. Ik dank u.